

Fryslân

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

27ste jaargang | nummer 5 | september/oktober 2021 | € 4,95

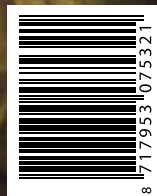
Damast in Dekema State

Status op tafel

Histoaryske bylden
fan Jentsje Popma

De Friese
houtvaarders

Broekster
zwanenjacht



Damast als statussymbool van de Friese edelvrouw

Nog voordat in Nederland vrouwengeschiedenis in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw schoorvoetend aan een opmars in Academia begon, was gender history al populair onder Angelsaksische elite-onderzoekers aan de universiteit. Zo publiceerde de Amerikaanse hoogleraar Miriam Slater in 1984 een boek over het 17de-eeuwse familieleven onder de Engelse gentry. Bijzonder tafellinnen, te zien in Dekema State in Jelsum, is de aanleiding om Friese adellijke families nader te onderzoeken.



De maaltijd van burgemeester Julius Schelto Aitzema van Dokkum met een onbekende, mogelijk Russische gast. De vrouw des huizes, Sara van den Broecke, heeft de tafel laten dekken met schoon wit linnen. Haar persoonlijke meid staat achter haar en drie bedienden in livrei staan klaar met wijn en schone borden. Op tafel zien we het dessert, een vrouwelijke bediende met een schoon wit schort brengt nog een schaal fruit binnen. Op de voorgrond hangt een opgevouwen handdoek over de kan. Schilderij door Gerard Wigmana, 1697. (Gemeente Noardeast-Fryslân)

Slater baseerde zich voor haar boek op ruim 10.000 brieven die ze aantroef in het familiearchief van de Verney's van Clayton House. Het is niet eens een dik boek, van ruim 200 bladzijden. Ze deelt haar studie op in de volgende hoofdstukken: de rijke bron zelf, de familiegeschiedenis van deze Verney's, hun familierelaties, het instituut huwelijk, vanuit zowel een mannelijk als vrouwelijk perspectief bekeken, én de wereld van kinderen, bedienden en ouders. Zelden troffen we een boek op dit onderzoeksterrein van adellijk familieleven dat zowel helder van opzet is als voorbeeldig to the point geschreven. Een Nederlands equivalent voor 'onze' adel in de 17de eeuw is lastig aan te wijzen. De biografie van Luuc Kooijmans over de Friese stadhouder Wil-

lem Frederik van Nassau en zijn echtgenote Albertina Agnes van Oranje komt dicht in de buurt van Slaters monografie. Ze opent haar boek met een citaat van de antropoloog Oscar Lewis. Hij zette het thema *culture of poverty* in zijn vak op de kaart en deed onderzoek onder heel arme en zeer rijke families in Mexico. Hij had eens opgemerkt: 'Door de intensieve bestudering van specifieke families leren we pas begrijpen wat instituties betekenen voor individuen. Die studie helpt ons boven [de onderliggende] vorm en structuur van dit instituut uit te stijgen naar de realiteit van het dagelijks leven.' Idealiter schuiven antropologie en geschiedenis ineen als we onderzoek gaan doen naar de positie van adellijke jonge en oudere vrouwen – onder wie gehuwden en ongetrouwden,



Detail van de met damast gedekte tafel in de eetkamer op de buitenplaats De Klinze/Orxma State van de familie Van Sminia. Schilderij door Christoffel Fr. Franck, circa 1785. (Particuliere collectie)



Interieur met moeder en dochter bij de linnenkast. Schilderij door Pieter de Hooch, 1663. (Rijksmuseum)

moeders en weduwen – bij de 17de-eeuwse Friese elite. Antropologen zijn meer dan historici gewend te denken in termen van familie- en verwantschap, van ritueel en ceremonie; historici zijn vaak meer vertrouwd met juridische kaders en met politieke en economische machtsbronnen. Maar wie de context wil begrijpen van het optreden van een elite als de Friese adel in de Vroegmoderne tijd (grotfweg 1500 tot 1800) zal oog moeten hebben voor haar drie invloedssferen: macht, welstand en status. Die waren in de 17de eeuw nog nauw met elkaar verstrengeld.

Macht, welstand en status

De Friese adel was in die tijd in collectief opzicht een geboortelite, maar fungeerde ook als een machts-, economische en een statuselite. Het wordt vaak over het hoofd gezien, maar vrouwen hadden in alle vier een cruciaal aandeel, met name op het vlak van status. Uitermate belangrijk is juist ook dit gegeven: Friese edelmannen trouwden het liefst met adellijke vrouwen, en omgekeerd. Dit was niet alleen een ethos, het gebeurde in de praktijk zeer vaak – enkele uitzonderingen daargelaten. Hoezeer in het 17de-eeuwse Friesland adel met adel trouwde, zien we ook weerspiegeld in de voor- en familienamen die onder de in deze elite geboren personen rouleerden. Steeds vinden we namen in allerlei combinaties terug in elkaar opeenvolgende generaties. Sterker nog, sterft een familienaam uit, dan kan die terugkomen als deel van de naam. Daarom treffen we wonderlijke combinaties aan als Harinxma



De tafel gedekt in Dekema State met de ingeweven wapens van Lucia van Eysinga en Scipio Meckema van Aylva in het damast. (Foto Dekema State)



< Servet, dessin Jacht, 1600-1650; wit linnen damast, 100 x 71 cm. (Collectie Sanny de Zoete, Delft)

> Servet van wit linnen damast, met ingeweven zeemonsters en de wapens van Lucia van Eysinga en Scipio Meckema van Aylva, 1661. (Ottema-Kingma Stichting)

Donia, Meckema Aylva, Mockema Unia, Roorda Eysinga, enz. In de 17de eeuw was het zelfs mode Friese voornamen te latiniseren (alias te verdeftigen). Zo werd bij de Aylva's regelmatig Lutske een Lucia, heette Jel voortaan Juliana, en veranderde Sippe in Scipio. Genoemde naamcombinaties illustreren fraai een – voor antropologen – centraal gegeven bij huwelijken onder de adel: huwelijksallianties. Om met de befaamde antropoloog Claude Lévi-Strauss te spreken: Friese adellijke families wisselden onderling bruiden uit. Maar dat niet alleen: ook goederen (grondbezit bijvoorbeeld) en geschenken (juwelen, goud en zilver, gebruiksvoorwerpen). Een belangrijk statussymbool van de jonge bruid is de linnenuitzet die zij bij haar huwelijk meekrijgt: tafellakens, servetten en bijpassende handdoeken (dwaelen), beddenlakens met slopen en droogdoeken voor in het huishouden. Hoe welgestelder de ouders, hoe hoger de stapels in haar kabinet.

Voortzetting van het geslacht

Naast alliantie is er het aspect van afstamming: bruiden baren kinderen (liefst ook zonen). Op die manier is de onder de adel sterk gekoesterde voortzetting van een geslacht verzekerd. In de genoemde sferen van macht en welstand traden mannen in die tijd doorgaans veel meer op de (publieke) voorgrond dan vrouwen.

Bij status, hier op te vatten als familieprestige, is daarentegen juist voor de vrouw, met name als echtgenote, een minstens even belangrijke representatieve functie weggelegd. Het is haar taak om de huishouding, inclusief het aansturen van haar personeel op rolletjes te laten lopen. Zij zorgt ervoor dat de feestelijke maaltijden voor familie en andere voorname gasten stijlvol kunnen plaatsvinden in de adellijke stadshuizen of op edele staten ten plattelande. De dagboe-



Helena van Heuclom, echtgenote van Frans Harinxma van Donia, vrouw van Hinnema State te Jelsum. Schilderij door Gerard van Honthorst. (Rijksmuseum Twenthe)

ken van Willem Frederik van omstreeks 1650 verhalen daar uitgebreid over. We kunnen gerust aannemen dat hij bij zijn bezoek in Jelsum aan Hinnema State van de Friese afgevaardigde voor de Vrede van Münster in 1648 – Frans Harinxma van Donia en zijn echtgenote Helena van Heuclom – aan een met damast gedekte tafel zit te dineren.

We komen op het terrein van de materiële cultuur. Binnen de kunstgeschiedenis is het linnengoed van vrouwen een lang verwaarloosd aspect. Waar schilderijen, zilver, porselein en tin door talloze kunsthistorici zijn bestudeerd en hun boeken daarover bibliotheken vullen, zijn er in ons land slechts een handvol onderzoekers van dit onderwerp in een hele eeuw aan te wijzen. Hier ligt dus nog een mooie taak. In boedelinventarissen lezen we dat de welgestelde vrouwen van het Rapenburg in Leiden, de grachten van Amsterdam en de adel op hun kastelen, states en landgoederen in de 17de eeuw tientallen tafellakens en honderden servetten bezitten. Bij de Oranjes lopen die aantallen nog flink op; in de

linnenkabinetten van Eleonore van Bourbon, vrouw van prins Filips Willem van Oranje, staan na haar dood in 1621 op de inventaris 281 tafellakens en ruim 1.800 servetten vermeld. Albertina Agnes van Oranje, in 1652 gehuwd met stadhouder

Geen tafel zonder linnen

Eeuwenlang zijn de tafellakens van linnen, afkomstig van de vlasplant, geweven. Daarom spreken we van de linnenuitzet, tafellinnen en linnenkast. Deze woorden refereren aan het materiaal en komen nog steeds voor, ook al is onze linnenkast inmiddels een katoenkast geworden. Rijk en ook minder rijk, in de stad en op het platteland, van de Late Middeleeuwen tot in de jaren zeventig van de 20ste eeuw, uit en thuis, bijna niemand at van kale houten tafels. Overal dekken vrouwen of hun personeel de tafels met wit linnen tafellakens, deels uit hygiënische en praktische overwegingen, want linnen is sterk en heel goed wasbaar en deels om mee te pronken. Alles wat de mens maakt, wil hij mooier en beter maken en dus verschijnen er patronen in tafellakens. Eerst kleine motiefjes in de Middeleeuwen, daarna komen vanaf de 16de eeuw damast-voorstellingen op tafel. Damast is een complexe manier van weven, waarbij de dessins als het ware verborgen zitten in het witte linnen tafellaken, slechts zichtbaar als het wordt aangeraakt door het licht. Het weven van damast begint in de Zuidelijke Nederlanden in de 16de eeuw, maar door de val van Kortrijk en Antwerpen trekken de wevers massaal naar Haarlem, omdat ze daar al connecties hebben met de linnenblekerijen. Daar brengen ze de stad tot bloei: uit Haarlem komen de mooiste damasten van de wereld.

Willem Frederik van Nassau, heeft volgens de inventaris uit 1681 in het Hof te Leeuwarden 145 tafellakens, 1.323 servetten en zes bijpassende handdoeken in haar linnenkabinetten. Damast kan familiebesef genereren. Zo heeft de familie Van Sminia omstreeks 1780 opdracht gegeven voor een familieportret. De tafel in de state (De Klinze? Orxma State?) is gedekt met een mooi erfstuk uit haar linnenkabinet, een tafellaken met een jachtdessin dat in de eerste helft van de 17de eeuw in de mode was. Het zou heel goed in Haarlem geweven kunnen zijn. Rechts naast het jongetje zien we de fontein met de eenhoorn, daarboven een wegvliegende pauw. De Van Sminia's, zelf gekleed naar de laatste mode, laten door het geschilderde antieke damast tafellaken zien dat ze hun kostbare, geërfde familiebezit koesteren en in ere houden. Wie het afgebeelde tafellaken vergelijkt met het servet, herkent in het midden de fontein met aan weerszijden de eenhoorn en de pauw die er boven vliegt.

Damast op de state en in de stad

Ander voorbeeld, nu in een Friese stedelijke omgeving van de late 17de eeuw. Vrouw des huizes Sara van den Broecke heeft de tafel voor manlief, de burgemeester van Dokkum, en hun belangrijke gast laten dekken met schoon wit linnen. Het personeel kent zijn taken: haar persoonlijke meid staat achter haar en drie bedienden in livrei staan klaar met wijn en schone borden. Op tafel zien we het dessert, een vrouwelijke bediende met een schoon wit schort brengt nog een schaal fruit binnen. Op de voorgrond hangt een opgevouwen handdoek over de kan. Een tiptop georganiseerd huishouden. Terug naar de wereld van de edele state. Uit Friese adellijke families zijn prachtig geborduurde beddenlakens en kussenslopen en de mooiste en meest bijzondere sets tafellinnen bewaard gebleven. De vrouwen personaliseren modieuze dessins door hun namen en wapens in hun tafellakens en servetten te laten weven. De schoonzusters Lucia van Eysinga en Lucia van Meckema gaan een stap verder. Zij laten zelfs nieuwe dessins ontwikkelen en ook daarin hun namen en wapens weven.



Albertina Agnes als weduwe. Volgens de inventaris uit 1681 had zij 145 tafellakens, 1.323 servetten en zes bijpassende handdoeken in haar linnenkabinetten. Schilderij door Abraham van den Tempel, 1668. (Fries Museum)

Lucia van Eysinga schotelt haar gasten in 1661 zeemonsters voor, niet óp hun bord, maar eronder; in haar damast met woelige zeetaferelen. Speciaal voor haar en haar man Scipio Meckema van Aylva geweven, met hun namen en wapens in de hoeken. Hun dochter, ook een Lucia, gaat in 1675 op Dekema State in Jelsum wonen en dekt daar waarschijnlijk met haar moeders tafellinnen. Vervolgens raakt het op drift, echter na honderden jaren en vele verervingen krijgt het damast alsnog een behouden thuiskomst. Het is aangekocht door de Ottema-Kingma Stichting die het in de zomer van dit jaar in langdurig bruikleen heeft gegeven aan Dekema State. Daar is de tafel weer gedekt. Helaas, aanschuiven mag niet, maar Lucia zou ongetwijfeld tevreden zijn dat wij na 350 jaar haar damast met het boeiende patroon hier komen bewonderen. <

- > Meer weten?
- C.A. Burgers, 'De Friese wapens tussen andere wapeninwevingen in Haarlemse linnen tafeldamasten uit de 17de eeuw', *De Vrije Fries* 44 (p. 123-148), 1960
 - Yme Kuiper en Sjoerd Cuperus, *Dekema State Jelsum. Biografie van een landgoed*, Gorredijk, 2020
 - Jet Pijzel-Dommisse, *Nederland dineert. Vier eeuwen tafelcultuur*, Zwolle, 2013

Yme Kuiper (Heerenveen, 1949) is antropoloog. Hij is emeritus bijzonder hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen. Sanny de Zoete (Naaldwijk, 1954) is kunsthistorica en damastexpert.

Symposium: Van leven op edele state naar visies op erfgoed en landschap

Stichting Dekema State (OBW) organiseert, in samenwerking met de stichting Kastelen, Buitenplaatsen en Landgoederen (sKBL), op vrijdag 19 november van 10.00 tot 16.30 uur bij Campus Fryslân in het Beursgebouw in Leeuwarden het dagsymposium 'Van leven op edele state naar visies op erfgoed en landschap'. Een eerder gepland symposium, geïnitieerd door wijlen notaris mr. W.J. Adema, lid van de Stichting Dekema State, kon vanwege covid-19 geen doorgang vinden. Het symposium is een hommage aan de man die veel heeft bijgedragen aan het borgen van Fries erfgoed. Acht spreker belichten thema's die Adema aan het hart gingen en die verbonden zijn met

de vorig jaar verschenen studie *Dekema State Jelsum. Biografie van een landgoed*: portretkunst (Piet Bakker), tuincultuur (Lenneke Berkhout), chine-de-commande (Eline van den Berg), erfgoed (René Dassing), vrouwengeschiedenis (Yme Kuiper), landgoed (Willemieke Ottens), landschap (Meindert Schroor) en damast (Sanny de Zoete). Dagvoorzitter is Geart de Vries.

Aanmelden kan op de website van sKBL (www.skbl.nl), deelname kost € 25,- per persoon (inclusief koffie/thee, lunch en afsluitende borrel in het Fries Museum).